

Dr Paweł Rutkowski
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Warszawski

Załącznik nr 2

do wniosku o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego
Autoreferat przedstawiający opis dorobku i osiągnięć naukowych

1. Imię i Nazwisko: Paweł Rutkowski

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej

2007	Stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa; obrona rozprawy na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego (tytuł rozprawy: <i>Hipoteza frazy przedimkowej jako narzędzie opisu składniowego polskich grup imiennych</i> , promotor: dr hab. Jadwiga Linde-Usiekniewicz, prof. UW, recenzenci: prof. dr hab. Marek Świdziński i prof. dr hab. Piotr Stalmaszczyk)
2004	Tytuł magistra filologii (w zakresie lingwistyki stosowanej); obrona pracy na Wydziale Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (tytuł pracy: <i>Kompetencja językowa i kompetencja numeryczna jako współzależne zasoby kognitywno-komunikacyjne człowieka</i> , promotor: prof. dr hab. Stanisław Puppel, recenzent: prof. dr hab. Jerzy Bańczerowski)
2000	Tytuł magistra filologii polskiej (w zakresie językoznawstwa i literaturoznawstwa); obrona pracy magisterskiej na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego (tytuł pracy: <i>Składnia polskich liczebników głównych w ujęciu generatywnym</i> , promotor: prof. dr hab. Marek Świdziński, recenzent: dr Dorota Kopcińska)

3. Information on previous employment

od 2008	Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Bałtystyki (od 2009 – Katedra Językoznawstwa Ogólnego, Wschodnioazjatyckiego Porównawczego i Bałtystyki) Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego
od 2010	kierownik Pracowni Lingwistyki Migowej w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego, Wschodnioazjatyckiego Porównawczego i Bałtystyki Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017 r. poz. 1789):

a) tytuł osiągnięcia naukowego:

***Gramatyka i leksyka polskiego języka migowego
w świetle badań korpusowych i eksperymentalnych***

(cykl 15 publikacji powiązanych tematycznie)

b) rok wydania, autorzy, tytuły publikacji, adresy bibliograficzne:

- 2013 Paweł Rutkowski, Sylwia Łozińska, Joanna Filipczak, Joanna Łacheta, Piotr Mostowski, Jak powstaje korpus polskiego języka migowego (PJM)?, *Polonica* 33, s. 297-308.
- 2017 Paweł Rutkowski, Anna Kuder, Joanna Filipczak, Piotr Mostowski, Joanna Łacheta, Sylwia Łozińska, The design and compilation of the Polish Sign Language (PJM) Corpus, w: *Different faces of sign language research [Lingwistyka Migowa w Polsce / Sign Linguistics in Poland: 2]*, red. Paweł Rutkowski, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 125-151.
- 2018 Piotr Mostowski, Anna Kuder, Joanna Filipczak, Paweł Rutkowski, Workflow management and quality control in the development of the PJM Corpus: The use of an issue-tracking system, w: *8th Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages: Involving the Language Community. Proceedings*, red. Mayumi Bono, Eleni Efthimiou, Stavroula-Evita Fotinea, Thomas Hanke, Julie Hochgesang, Jette Kristoffersen, Johanna Mesch, Yutaka Osugi, Paris: European Language Resources Association – ELRA, s. 133-138.
- 2010 Paweł Rutkowski, Małgorzata Czajkowska-Kisil, O kategorii zaimka osobowego w Polskim Języku Migowym (PJM), *LingVaria* 1(9), s. 65-77.
- 2010 Sylwia Fabisiak, Paweł Rutkowski, Polish Sign Language verbs, w: *Proceedings of Verb 2010, Interdisciplinary Workshop on Verbs: The Identification and Representation of Verb Features*, red. Pier Marco Bertinetto, Anna Korhonen, Alessandro Lenci, Alissa Melinger, Sabine Schulte im Walde, Aline Villavicencio, Pisa: Scuola Normale Superiore, Laboratorio di Linguistica, Università di Pisa, Dipartimento di Linguistica, s. 32-37.
- 2011 Paweł Rutkowski, Sylwia Łozińska, O niedookreśloności semantycznej migowych predykatów klasyfikatorowych, w: *Różne formy, różne treści*, red. Mirosław Bańko, Dorota Kopcińska, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 211-223.
- 2014 Sylwia Łozińska, Paweł Rutkowski, Przestrzeń a czas: linia czasowa w komunikacji migowej, w: *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpusowe*, red. Paweł Rutkowski, Sylwia Łozińska, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 169-177.
- 2016 Paweł Rutkowski, Sylwia Łozińska, Argument linearization in a three-dimensional grammar: A typological perspective on word order in Polish Sign Language (PJM), *Journal of Universal Language* 17.1, s. 109-134.

- 2015 Paweł Rutkowski, Anna Kuder, Małgorzata Czajkowska-Kisił, Joanna Łacheta, The structure of nominal constructions in Polish Sign Language (PJM): A corpus-based study, *Studies in Polish Linguistics* 10.1, s. 1-15.
- 2015 Paweł Rutkowski, Anna Kuder, Joanna Filipczak, Piotr Mostowski, Analiza suprasegmentalnych wykładników negacji w polskim języku migowym (PJM) jako przykład wykorzystania metod korpusowych w badaniach nad komunikacją wizualno-przestrzenną, w: *Metodologie językoznawstwa. Od dialektologii do dialektyki* [Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego / Łódź Studies in English and General Linguistics: 4], red. Piotr Stalmaszczyk, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 109-130.
- 2011 Sylwia Fabisiak, Paweł Rutkowski, Iconicity in Polish Sign Language, w: *Vision and Cognition: Literary, Linguistic and Cultural Aspects*, red. Teresa Dobrzyńska, Raya Kuncheva, Sofia: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Институт за литература, Българска академия на науките, s. 237-257.
- 2017 Joanna Filipczak, Joanna Łacheta, Paweł Rutkowski, System liczebnikowy PJM a ikoniczność, w: *Ikoniczność w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)* [Lingwistyka Migowa w Polsce / Sign Linguistics in Poland: 1], red. Paweł Rutkowski, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 23-56.
- 2017 Sylwia Łozińska, Paweł Rutkowski, Nazwy kolorów w PJM, czyli o ikoniczności nieimitacyjnej, w: *Ikoniczność w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)* [Lingwistyka Migowa w Polsce / Sign Linguistics in Poland: 1], red. Paweł Rutkowski, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 57-95.
- 2017 Joanna Filipczak, Anna Kuder, Piotr Mostowski, Paweł Rutkowski, Ikoniczność leksykalna w PJM: badanie eksperymentalne, w: *Ikoniczność w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)* [Lingwistyka Migowa w Polsce / Sign Linguistics in Poland: 1], red. Paweł Rutkowski, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 147-170.
- 2017 Sylwia Łozińska, Paweł Rutkowski, Język migowy źródłem pamięci społecznej Głuchych, *Horyzonty Wychowania / Horizons of Education* 16 (38), s. 91-108.

c) omówienie celu naukowego ww. prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Na osiągnięcie naukowe zatytułowane *Gramatyka i leksyka polskiego języka migowego w świetle badań korpusowych i eksperymentalnych*, które stanowi podstawę niniejszego postępowania habilitacyjnego, składa się cykl 15 powiązanych tematycznie artykułów, opublikowanych w latach 2010-2018 w recenzowanych czasopismach i tomach monograficznych. Cykl ten jest jednym z efektów prac badawczych nad lingwistycznym wymiarem komunikacji osób głuchych, które rozpocząłem w 2008 r. i prowadzę do dziś jako szeroko zakrojony projekt naukowy realizowany przez zespół stworzony przeze mnie od podstaw na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Problematyką języków wizualno-przestrzennych zainteresowałem się dzięki inspiracji prof. Marka Świdzińskiego, który w końcówce XX wieku jako jeden z pierwszych polskich językoznawców dostrzegł w miganiu ważny obszar badawczy. Kiedy prof. Świdziński zasugerował, bym przyjrzałem się komunikacji osób głuchych z perspektywy gramatyka, problematyka ta była dla mnie

całkowicie nowym wyzwaniem, jako że w rozprawie doktorskiej oraz w całym wcześniejszym dorobku naukowym (na który w składały się 34 artykuły, książka i dwa redagowane tomy zbiorowe wydane w latach 2000-2007) zajmowałem się wyłącznie językami fonicznymi, a przede wszystkim wykorzystaniem metod generatywizmu w analizie składni polszczyzny.

Badania nad językami migowymi są szybko rozwijającym się nurtem współczesnego językoznawstwa. Światowa społeczność akademicka uznaje języki używane przez Głuchych za interesujący obiekt badań, ponieważ mimo pełnej systemowości i złożoności są one zaskakująco odmienne od języków fonicznych. Wielka litera w zapisie słowa *Głusi* sygnalizuje, że społeczność ta jest postrzegana jako mniejszość językowa – czy raczej jako mniejszości językowe w poszczególnych krajach. Ta konwencja ortograficzna jest szeroko stosowana we współczesnej lingwistyce migowej, gdy odnosimy się do osób, dla których miganie jest podstawowym narzędziem komunikacji i ważnym wyznacznikiem tożsamości (a nie np. do osób ogłuchłych, takich jak Beethoven). Ze względu na brak odpowiednich nazw własnych poszczególne języki migowe są zazwyczaj określane za pomocą skrótów pochodzących z lokalnego języka fonicznego – np. ČZJ (cz. *český znakový jazyk*) to czeski język migowy, LSC (kat. *llengua de signes catalana*) to kataloński język migowy, a DTS (duń. *dansk tegnsprog*) to duński język migowy. Należy jednak podkreślić, że konwencja ta nie oznacza, iż języki migowe są genetycznie powiązane z językami fonicznymi używanymi przez słyszących w danych krajach.

Moim głównym celem badawczym w ciągu ostatnich dziesięciu lat było przeprowadzenie szeroko zakrojonego projektu badań korpusowych nad gramatyką i leksyką polskiego języka migowego (PJM), naturalnego języka wizualno-przestrzennego, który ewoluował w polskiej społeczności Głuchych od około 1817 r. (kiedy w Warszawie powstała pierwsza szkoła dla niesłyszących). PJM nie jest wizualizacją polszczyzny i różni się od niej pod względem wielu aspektów systemu leksykalno-gramatycznego. Nie ma wątpliwości, że języki migowe są strukturalnie i historycznie niezależne od otaczających je języków mówionych. Fakt, że np. amerykański język migowy (ASL) używany w Ameryce Północnej i brytyjski język migowy (BSL) używany w Wielkiej Brytanii są nie tylko różne, lecz także wzajemnie niezrozumiałe, pokazuje, że języki migowe nie pochodzą od języków fonicznych, w których są zanurzone. Co ciekawe, z historycznego punktu widzenia ASL jest bliżej związany z PJM niż z BSL (jako że ASL i PJM formowały się pod wpływem francuskiego języka migowego, a BSL – nie).

Z perspektywy typologicznej językowi polskich Głuchych znacznie dalej do języków z fleksją fuzyjną niż do języków izolujących (takich jak klasyczny język chiński). Od tych ostatnich odróżnia go jednak trójwymiarowość wypowiedzi: znaki migowe mogą być zlokalizowane w różnych miejscach i na różnych poziomach przestrzeni w stosunku do nadawcy i odbiorcy – usytuowanie przestrzenne jest ważnym parametrem artykulacyjnym nie tylko pojedynczych znaków, lecz także całych wypowiedzi migowych (por. np. Świdziński i Rutkowski, 2014). Z trójwymiarowością komunikatu związanych jest wiele kategorii gramatycznych PJM: przestrzeń wykorzystywana jest nie tylko topograficznie (czyli jako swoiste odwzorowanie mapy świata rzeczywistego – niejęzykowego – i relacji w nim zachodzących, co przekłada się z kolei na relacje między argumentami danej struktury predykatowo-argumentowej), lecz także jako wykładnik organizacji temporalnej dyskursu, umożliwiając skonstruowanie tzw. linii czasowej (por. Łozińska i Rutkowski, 2014). Poza przestrzennym charakterem gramatyki istotnym wyróżnikiem PJM jest włączenie do systemu językowego sygnałów mimicznych oraz innych elementów niemanualnych (takich jak ruchy głową i ramionami, wychylenia ciała, kierunek spojrzenia itp.), które bywają interpretowane jako elementy o funkcji gramatycznej

(wykładniki pytajności, negacji, stopniowania itp., por. np. Mikulska, 2003). Wszystkie wymienione powyżej cechy odróżniają PJM od języków fonicznych takich jak polszczyzna i otwierają zupełnie nowe ścieżki badawcze z perspektywy językoznawstwa ogólnego.

Do niedawna naturalne języki migowe, które spontanicznie pojawiły się i ewoluowały w społecznościach Głuchych na całym świecie, nie przyciągały wiele uwagi w głównym nurcie językoznawstwa. Chociaż najnowsze wydanie bazy danych *Ethnologue* (Simons i Fennig, 2018) – najczęściej cytowanego źródła informacji na temat języków ludzkich i ich różnorodności – zawiera dane dotyczące 142 języków migowych używanych na świecie, prawdopodobnie języków takich jest znacznie więcej, lecz część z nich nie została jeszcze opisana w literaturze lingwistycznej (w 2005 r. to samo źródło wymieniało tylko 121 języków migowych, co pokazuje, jak niepełne były informacje dostępne zaledwie kilkanaście lat temu).

Uzasadnione jest zatem stwierdzenie, że w porównaniu z językami mówionymi języki migowe są nadal niedostatecznie zbadane, zarówno pod względem ich właściwości gramatycznych, jak i socjolingwistycznych. Z drugiej strony badania nad komunikacją wizualno-przestrzenną znacznie się rozwinęły od czasu przełomowej pracy Stokoe (1960) i obecnie obejmują wiele różnych obszarów; pewne wyobrażenie o różnorodności i złożoności zagadnień poddawanych badaniom można zyskać dzięki lekturze obszernego kompendium na temat lingwistyki migowej, które stworzyli w ostatnich latach Pfau i in. (2012). Poczyniono ostatnio znaczne postępy w zakresie teoretycznych modeli gramatycznych ilustrujących strukturę wypowiedzi migowych, a także w badaniach eksperymentalnych mających na celu analizę psycholingwistycznych aspektów produkcji i percepcji języka migowego oraz w neurobiologii języków migowych. Jak dotąd stosunkowo niewiele prac opiera się jednak na dogłębnych analizach obszernych zbiorów danych empirycznych. To samo dotyczyło PJM, kiedy zacząłem pracować nad tym językiem. Większość istniejących analiz odnosiła się do intuicji poszczególnych osób migających, a nie do faktów językowych obrazujących rzeczywisty uzus. Było to – do pewnego stopnia – nieuniknione, biorąc pod uwagę, że PJM nie ma formy pisanej i do czasu niedawnego postępu w technologiach wideo nie mógł być w prosty sposób rejestrowany. Jednak kiedy zdecydowałem się zająć PJM, było dla mnie jasne, że reprezentatywne i wiarygodne dane są tak samo niezbędne w prowadzeniu badań nad komunikacją migową, jak w pracach nad językami fonicznymi. Ze względu na znaczną wariantywność wynikającą z socjolingwistycznych uwarunkowań akwizycji i uzusu języka w społecznościach migających, badacze często nie są w stanie wyciągnąć jasnych wniosków dotyczących gramatyki i leksyki języka migowego z intuicji poszczególnych użytkowników (ponieważ takie oceny akceptowalności są nierzadko odrzucane przez innych użytkowników). Nie jest to zaskakujące, biorąc pod uwagę, że Głusi żyją zazwyczaj rozproszeni w znacznie większych społecznościach osób mówiących, języki migowe są dość młode, a międzypokoleniowa transmisja języka w społecznościach migających jest często przerywana (ponieważ ponad 90% głuchych dzieci ma słyszących rodziców, którzy nie migają). Ze względu na nacisk edukacyjny na integrację ze społecznością słyszącą, wiele osób niesłyszących nabywa kompetencji w języku migowym stosunkowo późno w życiu – mamy w takich wypadkach do czynienia z różnymi stopniami dwujęzyczności, uzależnionymi od doświadczeń szkolnych. Niektórzy niesłyszący zostali wykształceni w sposób oralistyczny, m.in. przy użyciu systemów komunikacyjnych opartych na językach mówionych wspieranych znakami manualnymi, czytaniem z ust i artykulacją ustną. Wszyscy mają też kontakt z pisemną odmianą języka słyszącej większości i są ją w stanie do pewnego stopnia opanować (Johnston, 2013, Schembri i in., 2018).

Aby zbadać opisaną powyżej różnorodność, w ostatnich latach kilka grup badawczych podjęło się zadania stworzenia korpusu języka migowego, nad którym pracują – dotyczy to m.in. niderlandzkiego języka migowego (NGT – Crasborn & Zwitserlood, 2008), BSL (Schembri i in., 2013), niemieckiego języka migowy (DGS – Hanke i in., 2010) i australijskiego języka migowego (auslan – Johnston, 2008). Kiedy zacząłem pracować nad PJM, postanowiłem zdobyć fundusze na projekt mający na celu stworzenie obszernej bazy danych filmów z nagraniami w języku migowym, która mogłaby stanowić wiarygodną podstawę moich badań. Próby te zakończyły się sukcesem i w 2010 r. doprowadziły do utworzenia Pracowni Lingwistyki Migowej w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego, Wschodnioazjatyckiego Porównawczego i Bałtystyki Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, pierwszej polskiej jednostki akademickiej specjalizującej się w badaniach nad komunikacją Głuchych. Zostałem kierownikiem tej grupy badawczej i zainicjowałem projekt opracowania kompleksowego opisu gramatycznego i leksykograficznego PJM w oparciu o obszerną kolekcję nagrań wideo, stworzoną przy użyciu najnowszych dostępnych technologii baz danych i z uwzględnieniem najwyższych standardów obróbki materiałów o charakterze wizualnym. Projekt ten ma na celu dokumentowanie języka, który – pomimo bardzo ograniczonego zainteresowania wśród słuchających Polaków – stanowi ważną część polskiego i europejskiego dziedzictwa kulturowego i językowego.

Projekt tworzenia Korpusu PJM został rozpoczęty w 2012 r., a jego druga faza (finansowana przez polskie Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki) ma się zakończyć w 2019 r. Podstawowym celem było opracowanie zbioru klipów wideo przedstawiających osoby niesłyszące używające PJM w różnych kontekstach. Pierwsze dwie fazy projektu obejmowały 150 informatorów. Ten zbiór danych jest zróżnicowany geograficznie – obejmuje wiele polskich miast o znaczących populacjach osób głuchych. W sesjach nagraniowych bierze zawsze udział dwóch głuchych informatorów i głuchy moderator. Procedura zbierania danych opiera się na obszernej liście zadań do wykonania przez uczestników nagrania (proszeni są o reagowanie na określone bodźce wizualne, np. poprzez opisanie widzianej sceny, nazwanie obiektu, opowiedzenie historii lub wyjaśnienie czegoś partnerowi). Materiały elicytacyjne to m.in. obrazki, filmy, wykresy, komiksy itp. – z jak najmniejszym odniesieniem do pisanego języka polskiego. Uczestnicy proszeni są również o omówienie różnorodnych tematów dotyczących osób niesłyszących i ich doświadczeń. Dodatkowo otrzymują trochę czasu na swobodną rozmowę (są świadomi tego, że pozostają filmowani, ale nie jest im wskazane żadne konkretne zadanie). Te dwie części scenariusza sesji nagraniowej mają na celu zebranie w pełni spontanicznych i naturalistycznych danych. Przy projektowaniu powyższych procedur wzięto pod uwagę wyzwania i problemy napotkane w podobnych projektach prowadzonych dla innych języków, w szczególności dla auslanu, DGS i NGT. Przykładowo, materiały elicytacyjne, które okazały się skuteczne w innych projektach, były również wykorzystywane do zbierania danych z PJM. Szczegółowy opis projektu Korpusu PJM i jego metodologii jest głównym celem dwóch tekstów wchodzących w skład cyklu 15 artykułów, który stanowi podstawę niniejszego wniosku o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego (a mianowicie: ***Jak powstaje korpus polskiego języka migowego (PJM)?*** i ***The design and compilation of the Polish Sign Language (PJM) Corpus***). Omawiają one różne techniczne i teoretyczne problemy związane z gromadzeniem danych, takie jak wybór informatorów migających, organizacja sesji nagraniowych, użycie odpowiedniego oprogramowania oraz przyjęcie spójnych konwencji pozyskiwania i anotacji danych. Artykuły te omawiają również znaczenie projektu Korpusu PJM dla dalszych badań nad komunikacją wizualno-przestrzenną w Polsce.

Jednym z najważniejszych aspektów tworzenia dowolnego korpusu językowego jest opatrzenie go obszerną anotacją (co oznacza, że materiał uzyskany w sesjach nagraniowych musi być segmentowany, lematyzowany, znakowany, glosowany i tłumaczony, aby był użyteczny w szczegółowych badaniach lingwistycznych). Istnieje wiele automatycznych i półautomatycznych narzędzi anotacyjnych używanych w pracach nad korpusami języka pisanego i mówionego, co oznacza, że praca ludzka jest zazwyczaj niezbędna dopiero na ostatnim etapie anotacji (w którym potrzebne są kompetencje użytkownika rodzimego, np. w przypadku homonimii). Jednak ze względu na specyficzne cechy komunikacji wizualno-przestrzennej korpusy języka migowego nie mogą być przetwarzane w ten sposób i konieczne jest całościowe anotowanie przez badaczy. Wieloaspektowa anotacja korpusu języka migowego to prawie zawsze zadanie zaplanowane na dziesięciolecia, wymagające udziału wielu anotatorów o różnych rolach. Jeśli nie są oni wystarczająco dobrze wyszkoleni, niezadawalające standardy ich pracy mogą znacznie obniżyć jakość zaanotowanego korpusu jako całości, a nawet uczynić go praktycznie bezużytecznym w badaniach językowych. Z tych powodów skuteczne mechanizmy kontroli jakości są szczególnie ważne w każdym projekcie korpusowym dotyczący języka migowego. Kwestia ta została omówiona w artykule zatytułowanym *Workflow management and quality control in the development of the PJM Corpus: The use of an issue-tracking system*. Opisuje on metodologię stojącą za wszystkimi etapami procesu anotacji korpusowej, którym kieruję: uwzględnia m.in. dzielenie nagrania wideo na poszczególne znaki, dodawanie glos do wyizolowanych znaków, dzielenie tekstu migowego na zdania, tłumaczenie go na język polski i dodawanie znaczników gramatycznych odnoszących się do różnych zjawisk językowych. Artykuł ten zawiera szczegółowy przegląd stosowanych przez mój zespół procedur, ilustrując przykładami najważniejsze zalety i wady naszego podejścia i dokonanych wyborów.

Korpus PJM to niezwykle ważny krok naprzód, jeśli chodzi o ilościowe i jakościowe analizy gramatyki i leksyki języka polskich Głuchych. Obecnie zbiór ten składa się z ponad 600 000 oznakowanych jednostek, co czyni go jedną z dwóch największych baz danych języka migowego na świecie (drugą jest niemiecki korpus języka migowego tworzony na Uniwersytecie w Hamburgu). Dysponując tym bezprecedensowym zasobem, starałem się w ciągu ostatnich kilku lat przyczynić się do zrozumienia różnorodności i głównych tendencji w komunikacji migowej poprzez dogłębną analizę danych empirycznych. Ale zanim jeszcze dane Korpusu PJM stały się dostępne, próbowałem wskazać obszary gramatyki i leksyki PJM, które były warte wnikliwego zbadania. Jednym z pierwszych aspektów gramatyki PJM, który analizowałem w szczególności, był jego system zaimkowy. Temat ten jest omówiony w artykule zatytułowanym *O kategorii zaimka osobowego w Polskim Języku Migowym (PJM)*. Celem tekstu jest omówienie właściwości gramatycznych kategorii zaimka osobowego w PJM. Jedną z najbardziej charakterystycznych cech typologicznych komunikacji migowej jest silny związek między wskazywaniem a zaimkowością. Wywód przedstawiony w artykule skupia się na kwestii spotykanych w PJM konstrukcji zawierających tzw. znak wskazujący, czyli kształt dłoni z wyprostowanym palcem wskazującym). Zasadnym wydaje się uznanie znaku indeksowego za zleksykalizowany element językowy, a nie gest naturalny. W odróżnieniu od swoich odpowiedników w językach fonicznych zaimek, o którym mowa, nie jest powiązany z gramatyczną cechą osoby. Jediną cechą formalną, jaką wyraża, jest natomiast referencyjność. Znak ten wchodzi w bezpośrednią relację z kontekstem (czyli przestrzenią migania) i w ten sposób uzyskuje interpretację semantyczną. Stąd przestrzeń migania powinna być uznana za szczególną cechę gramatyczną, niespotykaną w językach fonicznych.

Kolejnym aspektem gramatyki, który badałem na stosunkowo wczesnym etapie mojej pracy nad PJM, była predykcja migowa. Artykuł pt. *Polish Sign Language verbs* przedstawia przegląd systemu werbalnego PJM. Zaproponowana analiza wykorzystuje dane korpusowe, skupiając się na pewnych cechach gramatycznych czasowników PJM. Klasyfikacja znaków czasownikowych PJM przedstawiona w tym artykule opiera się na kryterium modyfikowalności znaku. Wyróżnione zostały trzy typy predykatów PJM:

- predykaty bezkontekstowe (czasowniki proste, które nie podlegają żadnym modyfikacjom kontekstowym; z syntaktycznego punktu widzenia predykaty te zachowują się jak typowe czasowniki w językach mówionych, tzn. są linearnie łączone ze swoimi argumentami, nie dostosowując się przy tym do nich w żaden sposób, co oznacza, że kształt takich predykatów jest niezależny od kontekstu zdaniowego, w którym występują),
- predykaty modyfikowalne kontekstowo (znaki czasownikowe, które są zwykle modyfikowane w określony sposób, tj. dostosowują się do kontekstu zdaniowego; dana modyfikacja może być związana z wieloma parametrami, takimi jak kierunek/ścieżka ruchu lub sposób artykulacji),
- predykaty zależne od kontekstu (predykaty, które są zasadniczo imitacyjne/mimetyczne; ich kształt jest ściśle zależny od czynności, do jakiej się odnoszą; większość z nich to predykaty klasyfikatorowe, tzn. zawierające jeden z wielu klasyfikatorowych kształtów dłoni dostępnych w PJM, przy czym klasyfikator wydaje się być jedynym konwencjonalnym elementem w takich znakach – resztę treści semantycznej przekazuje ikoniczny ruch, który można dowolnie modyfikować).

Temat predykatów klasyfikatorowych został rozwinięty w artykule *O niedookreśloności semantycznej migowych predykatów klasyfikatorowych*, który podaje wyniki eksperymentu mającego na celu sprawdzenie, w jakim stopniu predykatory klasyfikatorowe można interpretować poza kontekstem, w którym zostały pierwotnie wyprodukowane. Zaobserwowano, że takie izolowane predykaty wydają się równie trudne do interpretacji dla rodzimych użytkowników PJM, osób uczących się tego języka jako drugiego i osób słyszących, które nie znają PJM. Co ciekawe, większość badanych poprawnie rozpoznała przedstawione im znaki jako czasowniki, jednak dokładne znaczenie było zdecydowanie trudniejsze do zdefiniowania. Sugeruje to, że predykaty klasyfikatorowe są znacznie bardziej ikoniczne i znacznie mniej konwencjonalne niż inne znaki PJM i słowa języków fonicznych. Pozwalają one na praktycznie nieograniczoną liczbę interpretacji i są niedookreślone w zakresie wartości semantycznej. Ten rodzaj niedookreśloności wydaje się nie mieć oczywistych odpowiedników w językach mówionych. Dlatego artykuł dowodzi, że omawiane zjawisko jest jedną z najważniejszych cech odróżniających języki wizualno-przestrzenne od języków mówionych. Należy również zauważyć, że artykuł pokazuje, jak badania korpusowe mogą być wspierane przez badania eksperymentalne.

Tekst zatytułowany *Przestrzeń a czas: linia czasowa w komunikacji migowej* jest poświęcony kolejnej cesze gramatycznej charakteryzującej komunikację migową, trójwymiarowej reprezentacji informacji temporalnej, czy też – ogólniej – wykorzystaniu przestrzeni migania jako nośnika znaczenia. Zjawisko to zostało zaobserwowane w wielu językach migowych świata. Problem, na którym koncentruje się omawiany artykuł, to status gramatyczny tak zwanych linii czasowych w PJM. Jak zauważa m.in. Emmorey (2002), mimo iż czas ma charakter abstrakcyjny, do przekazywania informacji na jego temat wykorzystywane są bardzo często wizualizacje przestrzenne (np. wykresy, diagramy, linearyzacje kalendarzowe). Kognitywną

podstawą tego zjawiska jest metaforyczne pojmowanie czasu jako substancji fizycznej (funkcjonującej w przestrzeni i w taki sposób dostępnej zmysłowo człowiekowi). PJM dostarcza wielu przykładów wykorzystania powyższego mechanizmu poznawczego: w trójwymiarowym komunikacie języka migowego sekwencja czasowa jest zwykle wyrażana jako relacja przestrzenna. Strategia ta opiera się na zdolności do deiktycznego odnoszenia się do punktów znajdujących się na wyimaginowanej osi czasu. Poszczególne punkty na takiej osi są wzajemnie powiązane, a zatem stają się częściami konkretnego systemu – z ciałem osoby migającej jako centralnym punktem odniesienia. Analiza przedstawiona w omawianym artykule zakłada za Evansem (2013), że struktury językowe należy odróżnić od struktury konceptualnej związanej z niejęzykową reprezentacją wynikającą ze zmysłowo-motorycznego doświadczenia ludzkiego. Wydaje się, że różne linie czasowe w PJM są zakorzenione właśnie w niejęzykowej strukturze konceptualnej i dlatego powinny być postrzegane jako znajdujące się poza zakresem gramatyki.

Mimo że prace nad Korpusem PJM nie zostały jeszcze zakończone, dane uzyskane w tym procesie stały się już podstawą wielu szczegółowych analiz gramatyki języka polskich Głuchych. Zalicza się do nich artykuł ***Argument linearization in a three-dimensional grammar: A typological perspective on word order in Polish Sign Language (PJM)***, który dotyczy podstawowego uszeregowania głównych składników zdaniowych (czasownika i jego argumentów) w PJM. Chociaż kwestia struktury zdania migowego jest obecna w literaturze przedmiotu od ponad 30 lat, w wypadku PJM nie zaproponowano jeszcze zadowalającego jej opisu. Ponieważ komunikacja wizualno-przestrzenna nie jest w pełni linearna, znaczenie (a nawet obecność) podstawowego szyku słów to temat niezauważany w większości wczesnych opisów właściwości językowych PJM. W omawianym tu artykule przedstawiono analizę linearyzacji argumentów w języku polskich Głuchych opartą na materiale empirycznym wyodrębnionym z Korpusu PJM. Znaczna część najnowszej literatury lingwistycznej na temat komunikacji osób niesłyszących stawia sobie za cel wykazanie, w jakim stopniu struktury syntaktyczne języków migowych można wyprowadzić z tego samego zestawu (prawdopodobnie uniwersalnych) zasad, które stanowią podstawę gramatyki języków mówionych (por. np. Sandler i Lillo-Martin, 2006). Niewątpliwie języki migowe różnią się od języków fonicznych pod względem wielu aspektów składni. Jak już była o tym mowa w niniejszym autoreferacie, główna różnica dotyczy modalności wizualno-przestrzennej: konstrukcje migowe mogą np. mieć charakter symultaniczny. Jednak ta obserwacja niekoniecznie oznacza, że uniwersalna typologia szyku zdaniowego (por. Dryer, 2013) nie ma zastosowania w badaniach nad językami Głuchych. Najstarszy znany opis gramatyczny PJM (Hollak i Jagodziński, 1879) postrzega SVO jako jedyną dostępną opcję. W nielicznych współczesnych analizach, które odnoszą się do faktów związanych z szykiem, często występują sprzeczne uogólnienia, np. Mikulska (2003) stwierdza, że najczęstszym uporządkowaniem jest SVO, Lausz (2003) uznaje za możliwe obie opcje (SVO dla zdań krótkich, a SOV dla dłuższych), Tomaszewski (2007) wskazuje na SVO, Tomaszewski i Rosik (2007) przedstawiają SOV jako szyk najbardziej nienacechowany, z kolei Tomaszewski (2011) opisuje SVO jako konfigurację wyjściową (głęboką), a SOV jako strukturę powierzchniową, wyprowadzoną z tej pierwszej derywacyjnie. Jednym z powodów, dla których powyższe wnioski wydają się sprzeczne, może być fakt, że większość istniejących analiz PJM opiera się wyłącznie na intuicjach indywidualnych użytkowników tego języka, a nie na reprezentatywnych próbach danych empirycznych. Tymczasem zbadanie losowej próby 3000 zdań wyodrębnionych z Korpusu PJM zaowocowało następującymi obserwacjami:

- 39% zdań w badanej próbie to wypowiedzi jednowyrazowe;
- szyk SVO jest znacznie częstszy niż SOV;
- szyk SOV występuje głównie w zdaniach czasownikami nieprostymi;
- uszeregowania OSV, OVS, VSO i VOS są niezmiernie rzadkie lub wcale nie występują;
- dla zdań nieprzechodzących uszeregowanie SV jest znacznie częstsze niż VS.

Na podstawie powyższych faktów stwierdza się, że PJM należy uznać za język typu SVO (a nie SOV).

The structure of nominal constructions in Polish Sign Language (PJM): A corpus-based study to kolejny artykuł, który próbuje pokazać gramatykę PJM przez pryzmat danych korpusowych. Składni konstrukcji nominalnych poświęcono dotychczas niewiele uwagi w szybko rozwijającej się literaturze z dziedziny lingwistyki migowej. Celem referowanego tu artykułu jest zaprezentowanie opisu składni konstrukcji nominalnych PJM opartego na szczegółowej analizie próbki materiału wideo uzyskanego z Korpusu PJM. Wnikliwy przegląd danych empirycznych pozwolił na opracowanie typologii konstrukcji nominalnych w PJM – zawierających zarówno przymiotniki, jak i inne modyfikatory. Artykuł przedstawia generalizacje dotyczące szyku wyrażeni nominalnych, które wyłaniają się z przestudiowanych danych. Okazuje się, że przymiotniki w PJM mają tendencję do występowania w postpozycji względem rzeczownika głównego, podczas gdy inne modyfikatory (takie jak liczebniki lub elementy dzierżawcze) zazwyczaj poprzedzają rzeczownik. Pokazuje to, że PJM ma swoje własne zasady porządkowania składników nominalnych, które znacznie różnią się od tych, które dotyczą języka polskiego. Innymi słowy, uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że pod względem struktury konstrukcji nominalnych polszczyzna nie wywarła większego wpływu na PJM. Dodatkowo powyższe obserwacje zostają skonfrontowane z danymi dla konstrukcji nominalnych występujących w mówionej polszczyźnie pozyskanymi z Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Okazuje się, że częstotliwość złożonych konstrukcji imiennych jest w PJM mniej więcej taka sama jak w mówionej odmianie języka polskiego. Pokazuje to, że nie jest prawdą (jak zakładano przez wiele lat), iż PJM jest mniej złożony gramatycznie niż polszczyzna, przynajmniej w zakresie konstrukcji nominalnych.

Artykuł zatytułowany ***Analiza suprasegmentalnych wykładników negacji w polskim języku migowym (PJM) jako przykład wykorzystania metod korpusowych w badaniach nad komunikacją wizualno-przestrzenną*** dotyczy niemanualnego gestu kręcenia głową, który bywa często interpretowany jako gramatyczny wykładnik negacji w językach migowych (por. Zeshan, 2004, Pfau, 2015). Analiza przedstawiona w artykule pokazuje, że w przebadanej próbce danych korpusowych wystąpiło tyle samo przypadków morfologicznie zanegowanych znaków, którym towarzyszyło kręcenie głową, co znaków negatywnych pozbawionych tego sygnału niemanualnego. Spośród 665 wystąpień morfologicznie zanegowanych znaków 330 było opatrzonych kręceniem głową, podczas gdy 335 wystąpiło bez tej niemanualnej cechy. Badanie wykazało również 87 przykładów czasowników zanegowanych wyłącznie za pomocą kręcenia głową, co może sugerować, że sygnał ten podlega w PJM stopniowej gramatyzacji jako wykładnik negacji. Skoro jednak w o wiele większej liczbie wypadków kręcenie głową towarzyszyło czasownikom zanegowanym manualnie (morfologicznie), wydaje się, że kręcenie głową nie stało się jeszcze częścią systemu językowego PJM. Dane korpusowe nie wskazują, by kręcenie głową funkcjonowało w PJM w nieoczekiwany sposób – jest ono raczej gestem o funkcji dyskursywnej, a nie elementem gramatycznym. Analizowane dane

korpusowe sugerują, że zachowania komunikacyjne związane z kręceniem głową w negatywnych kontekstach nie różnią się w wypadku PJM od zachowań osób słyszących w komunikacji fonicznej. Badanie to pokazuje, że prowadzenie badań lingwistycznych na podstawie danych korpusowych zdecydowanie przyczynia się do lepszego zrozumienia języków migowych. Analiza obszernych zbiorów danych może dostarczyć nowych dowodów podważających twierdzenia formułowane wyłącznie na podstawie intuicji poszczególnych osób migających (takich jak te związane ze statusem gramatycznym kręcenia głową).

Należy zauważyć, że Korpus PJM dostarcza nieocenionych danych do badania zjawiska ikonizacji, rozumianego jako niearbitralny związek między formą językową (znakiem) a jego denotacją (znaczeniem). W ciągu ostatnich dziesięciu lat poświęciłem wiele uwagi temu tematowi, zwłaszcza jako pomysłodawca i kierownik projektu badawczego „Ikonizacja w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)”, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. Ponieważ projekt ten został zrealizowany w ramach programu HARMONIA, obejmował współpracę międzynarodową z kluczowymi ekspertami w dziedzinie komunikacji migowej z całej Europy. W 2011 r. zostałem członkiem zarządu w ramach akcji COST zatytułowanej „Unraveling the grammars of European sign languages: pathways to full citizenship of deaf signers and to the protection of their linguistic heritage”, finansowanej w latach 2011-2015 przez Komisję Europejską. Jej celem było opracowanie wspólnych ram dla opisu gramatycznego różnych języków migowych używanych w Europie. Byłem jedynym naukowcem z Europy Środkowej i Wschodniej wśród badaczy uczestniczących w tym projekcie.

Ikonizacji poświęcono w dotychczasowych badaniach nad komunikacją migową bardzo wiele uwagi. Jak pokazują m.in. Taub (2012) i Napoli (2017) w opublikowanych w ostatnich latach obszernych przeglądach literatury lingwistycznej dotyczącej relacji mimetycznych między formą językową a jej denotacją, imitacyjny potencjał medium wizualnego ma niezwykle istotny wpływ na to, jak funkcjonują współczesne języki Głuchych. W swoich badaniach próbowałem przyjrzeć się mechanizmom imitacyjnym dającym się zaobserwować w PJM i przeanalizować, na ile imitatywność powinna być postrzegana jako podstawa poznawcza dla zjawisk gramatycznych i leksykalnych występujących w PJM. Artykuł pt. ***Iconicity in Polish Sign Language*** przedstawia przegląd najważniejszych aspektów omawianego problemu i zestawia pojęcie ikonizacji z pojęciem (nie)arbitralności. Argumentuje się, że motywacja ikonizacji nie jest cechą binarną odróżniającą języki wizualno-przestrzenne od fonicznych. Powinniśmy raczej myśleć o ikonizacji jako jednym z wielu uniwersalnych mechanizmów poznawczych, które mogą wpływać, ale nie definiują ludzkiej kompetencji językowej. Kiedy gesty wchodzi w system języka migowego, stają się konwencjonalne i arbitralne, nawet jeśli są motywowane wizualnie. Ikonizacja zakorzenienie znaków językowych wydaje się cechą względną, a nie absolutną (por. Wescott, 1971). Jego skalarną naturę najlepiej opisać jako rodzaj kontinuum z dwoma skrajnościami w postaci pełnej arbitralności i pełnej ikonizacji (żadna z nich nie jest jednak częsta w językach naturalnych). Jak pokazują Frishberg (1975) i Tomaszewski (2006), zmiany zachodzące w językach migowych mogą być interpretowane jako przemieszczanie się wzdłuż tego kontinuum. Co ciekawe, takie zmiany wydają się być jednokierunkowe – od form bardziej ikonizacyjnych do bardziej arbitralnych. Zgodnie z tą linią rozumowania fakt, że niektóre kategorie gramatyczne w językach migowych (jak na przykład uzgodnienia czasownikowe) wydają się wykazywać mniejszy stopień konwencjonalizacji niż ich odpowiedniki w językach mówionych, może być interpretowany jako wynikający z tego, że języki migowe są

stosunkowo młode (do podobnych wniosków dochodzą np. Aronoff i in., 2005). Można przypuszczać, że w trakcie rozwoju diachronicznego wiele aspektów struktury gramatycznej języków migowych przesunie się wzdłuż opisanego tu kontinuum od ikoniczności do arbitralności, konwencjonalizując się w sposób analogiczny do zjawisk znanych z historii języków mówionych.

Zjawisko ikoniczności w PJM zostało szczegółowo omówione w zbiorowym tomie pt. *Ikoniczność w gramatyce i leksyce polskiego języka migowego (PJM)*, który redagowałem i współtworzyłem w 2017. Rozdział 1 (**System liczebnikowy PJM a ikoniczność**) dotyczy systemu liczebnikowego PJM, czyli klasie leksemów, których kształt w oczywisty sposób motywowany jest ikonicznie (jako że liczebności mogą być reprezentowane za pomocą palców). Tekst przedstawia najważniejsze informacje na temat artykulacji liczebników prostych, mechanizmów tworzenia liczebników złożonych oraz zjawiska inkorporacji liczebników w konstrukcjach rzeczownikowych. Choć wydawać by się mogło, że oddawanie liczebności za pomocą dłoni sprowadza się do dosyć uniwersalnych schematów opartych na liczbie palców wykorzystywanych w danym znaku, liczebniki wyższe niż '10' różnią się od siebie znacznie w poszczególnych językach migowych. Co istotne, zaprezentowany w referowanym tu artykule opis systemu liczebnikowego PJM jest wynikiem przeglądu obszernego zbioru danych empirycznych zaczerpniętych z Korpusu PJM. Rozdział 2 tomu (zatytułowany **Nazwy kolorów w PJM, czyli o ikoniczności nieimitacyjnej**) poświęcony jest leksemom odnoszącym się do kolorów w PJM. Analiza tej klasy znaków dostarcza wielu ciekawych ilustracji powszechnego w językach migowych zjawiska, a mianowicie oparcia motywacji ikonicznej nie na imitacji, lecz na relacji metonimicznej. Ze względu na swój abstrakcyjny charakter nazwy kolorów – w odróżnieniu od np. niższych liczebników – nie mogą być prostymi wizualizacjami. Artykuł przedstawia krótki przegląd strategii nazewnictwa kolorów spotykanych w językach migowych świata, a następnie opisują w szczegółach nazwy barw występujące w PJM. Ich analiza ma wymiar zarówno synchroniczny, jak i diachroniczny, jako że współczesny materiał empiryczny z Korpusu PJM zestawiony został z danymi historycznymi zaczerpniętymi z XIX-wiecznego słownika Hollaka i Jagodzińskiego (1879). Pozwala to na bliższe przyjrzenie się motywacji ikonicznej z perspektywy etymologicznej. Ostatni artykuł z książki poświęconej ikoniczności, który umieściłem w cyklu 15 powiązanych tematycznie publikacji przedstawionych jako główne osiągnięcie w niniejszym wniosku o przeprowadzenie postępowania habilitacyjnego, jest zatytułowany **Ikoniczność leksykalna w PJM: badanie eksperymentalne** (rozdział 5 w tomie). Przedstawia on wyniki badania eksperymentalnego dotyczącego odbioru ikoniczności znaków migowych przez niemigające osoby słyszące. W eksperymencie uczestniczyło 50 osób niemających wcześniejszego kontaktu z PJM, którym zaprezentowano 25 znaków tego języka w postaci krótkich klipów filmowych. Wszystkie wyświetlane znaki były nazwami zwierząt. Klipy przedstawiono badanym czterokrotnie w następujący sposób: 1. bez kontekstu, 2. z informacją dotyczącą pola semantycznego ('zwierzęta'), 3. z prośbą o wybór jednego z czterech podanych tłumaczeń danego znaku na polszczyznę, 4. z prośbą o podanie możliwej motywacji, która wyjaśniałaby związek formy znaku z jego znaczeniem. Artykuł omawia wyniki tego eksperymentu (z podziałem na poszczególne znaki) i pokazuje, że osoby nieznające PJM nie są zazwyczaj w stanie wskazać właściwego znaczenia znaku leksykalnego w izolacji, o czym świadczy 95% nieprawidłowych odpowiedzi w pierwszym segmencie badania. Co istotne, dla części znaków wskazanie właściwego znaczenia okazało się o wiele łatwiejsze niż dla innych. Podważa to spotykaną w literaturze przedmiotu tezę, że ikoniczność nie jest w wypadku migów zleksykalizowanych cechą stopniowalną.

Książka, w której zawarte zostały powyższe trzy teksty, zainaugurowała serię wydawniczą *Lingwistyka Migowa w Polsce / Sign Linguistics in Poland (LMwP / SLiP)*, którą stworzyłem w 2017 r. Seria jest poświęcona komunikacji wizualno-przestrzennej, czyli przede wszystkim (choć nie wyłącznie) językom naturalnym powstającym i ewoluującym w społecznościach osób głuchych. Jak wskazuje tytuł serii, główny cel, który przyświeca jej utworzeniu, to prezentowanie prac z zakresu szeroko rozumianej lingwistyki migowej, które związane są z Polską. W szczególności publikowane w niej są (i będą):

- opracowania dotyczące polskiego języka migowego (PJM),
- analizy o szerszej podstawie empirycznej (poświęcone innym językom migowym i porównawcze) autorstwa specjalistów prowadzących badania w Polsce,
- nowe wyniki badań z zakresu lingwistyki migowej przedstawiane w Polsce (np. w trakcie międzynarodowych konferencji naukowych).

Językami publikacji są polszczyzna i angielszczyzna. Planowany zakres tematyczny serii obejmuje szerokie spektrum zagadnień związanych z komunikacją wizualno-przestrzenną – od rozmaitych aspektów gramatyki migowej, przez kwestie glottodydaktyczne i socjolingwistyczne, aż po kognitywne podstawy niefonicznego przekazywania treści. W serii *LMwP / SLiP* wydawane będą tak monografie językoznawcze, jak i podręczniki akademickie, a zatem odbiorcami poszczególnych tomów mogą być m.in. naukowcy (eksperci i ci, którzy z problematyką komunikacji wizualno-przestrzennej stykają się po raz pierwszy), studenci, uczestnicy kursów migania, nauczyciele i tłumacze PJM (i innych języków), a także – co oczywiste – sami członkowie społeczności osób głuchych. Mimo że światowa lingwistyka migowa rozwija się niezwykle dynamicznie od co najmniej kilku dekad, w Polsce ukazało się dotąd relatywnie niewiele publikacji książkowych dotyczących językowego wymiaru głuchoty (na co zwracają uwagę nie tylko językoznawcy, ale także np. niespecjaliści pragnący nauczyć się PJM czy też słyszący rodzice głuchych dzieci, którzy poszukują informacji na temat efektywności komunikacyjnej migania). Inaugurowana niniejszym tomem seria stanowi próbę wypełnienia tej luki literaturowej. Jej dodatkowym celem jest stymulowanie dalszych badań w zakresie komunikacji wizualno-przestrzennej w naszym kraju. Światowa literatura specjalistyczna poświęcona miganiu to przede wszystkim publikacje anglojęzyczne, które wprowadziły do międzynarodowego obiegu naukowego wiele terminów niemających oczywistych odpowiedników w polskiej tradycji językoznawczej. Plan wydawania w ramach niniejszej serii monografii napisanych po polsku wynika zatem m.in. z potrzeby rozwoju rodzimej terminologii dotyczącej różnych aspektów lingwistyki migowej.

Ostatni artykuł, który postanowiłem włączyć do cyklu publikacji stanowiącego podstawę niniejszego wniosku jest zatytułowany ***Język migowy źródłem pamięci społecznej Głuchych***. Nie jest on bezpośrednio powiązany z badaniami nad gramatyką i leksyką PJM ale podkreśla wagę dokumentacji korpusowej dla zachowania pamięci społecznej wśród społeczności Głuchych. Punktem wyjścia dla wywodu jest prezentacja kulturowej definicji głuchoty pozostającej w opozycji do podejścia medycznego, w którym niesłyszący są postrzegani wyłącznie jako niepełnosprawni i wymagający rewalidacji. Głuchota pojmowana kulturowo jest elementem wyróżniającym i decydującym o przynależności do mniejszości językowej – czynnikiem integrującym dla członków grupy jest jednak nie dysfunkcja słuchu, a sposób codziennej komunikacji – język migowy. W kolejnym etapie wywodu prezentowane są zagadnienia związane z kulturotwórczą i wychowawczą rolą języka wizualno-przestrzennego. Przywołanie długoletniej historii rugowania języka migowego z edukacji niesłyszących i zastępowania go nauką artykulacji fonicznej oraz czytania z ust jest wstępem do ukazania

fundamentalnej roli migania w kształtowaniu społeczności Głuchych. Język migowy zostaje zdefiniowany jako nośnik kultury i jej wyraz – kodujący pojęcia i definicje kluczowe dla społeczności Głuchych, takie jak audyzm, oralizm, paternalizm czy dwujęzyczność. Zarysowana zostaje także konieczność wspierania go w owej kulturotwórczej i społecznej roli poprzez promocję i dokumentację, taką jak tworzenie korpusów języka migowego. Artykuł podkreśla konieczność wspierania języka migowego jako źródła kultury i pamięci społecznej Głuchych. Jedną z proponowanych metod promocji języka jest jego dokumentacja w postaci korpusu nagrań wideo, czyli zbioru danych o różnorodnych zastosowaniach i narzędzia wpływającego na zwiększenie prestiżu języka migowego.

Reasumując, należy zauważyć, że prowadzenie badań w języku migowym na podstawie danych empirycznych i eksperymentalnych dostarcza ważnych dowodów na poparcie (lub, co ważne, odrzucenie) twierdzeń wysuwanych do tej pory w literaturze przedmiotu, które opierały się prawie wyłącznie na intuicjach gramatycznych indywidualnych użytkowników. Naturalistyczne dane korpusowe wskazują na całkiem inny obraz gramatyki i słownika języka migowego w porównaniu z danymi uzyskanymi za pomocą metod elicytacyjnych stosowanych na niewielką skalę. W szczególności opisane powyżej badania korpusowe pokazują, że wśród użytkowników PJM występuje duże zróżnicowanie. To zjawisko musi być uwzględnione w opisach dostarczających rzeczywistych danych stanowiących podstawę rozmaitych zastosowań, w tym – choć nie tylko – nauczania języka migowego (zarówno w wypadku osób niesłyszących, jak i słyszących), tworzenia innowacyjnych narzędzi edukacyjnych z wykorzystaniem multimediów i interakcji (multimodalne materiały do nauczania języka migowego/słowniki), dokumentowania kultury Głuchych, szkolenia tłumaczy i wsparcia dla innowacyjnych form rozpowszechniania treści wśród różnych grup społecznych, czy wreszcie rozwoju technologii komputerowego tłumaczenia języka migowego. Konieczne jest zatem sprawdzenie, które wcześniejsze twierdzenia dotyczące gramatyki i leksyki PJM znajdują potwierdzenie w badaniach korpusowych, a które zjawiska nie zostały dotąd zauważone ze względu na niedostatek danych.

Jeśli chodzi o praktyczny wpływ badań korpusowych nad komunikacją migową, należy również podkreślić, że status PJM, a tym samym prawa komunikacyjne Głuchych w naszym kraju zostały ostatnio uznane przez dwa istotne wydarzenia prawno-polityczne: przyjęcie ustawy o języku migowym i innych środkach komunikowania się (2011) oraz ratyfikacja Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami (2012). Toruje to drogę do pełnoprawnego używania języka migowego w wielu dziedzinach życia, w tym w dziedzinie administracji publicznej czy systemu edukacji. Państwa będące stronami Konwencji zobowiązały się, iż „podejmą wszelkie odpowiednie środki, aby osoby niepełnosprawne mogły korzystać z prawa do wolności wypowiedzenia się i wyrażania opinii, w tym wolności poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów, na zasadzie równości z innymi osobami i poprzez wszelkie formy komunikacji, według ich wyboru [...] między innymi poprzez [...] uznanie i popieranie korzystania z języków migowych.” (art. 21). W odniesieniu do edukacji strony Konwencji zobowiązały się także do „ułatwiania nauki języka migowego i popierania tożsamości językowej społeczności osób głuchych” oraz podejmowania „odpowiednich środków w celu zatrudniania nauczycieli, w tym nauczycieli niepełnosprawnych, którzy mają kwalifikacje w zakresie używania języka migowego” (art. 24). Ponieważ Polska jest teraz zobowiązana do wdrożenia konwencji, należy pilnie podjąć odpowiednie środki w tym zakresie. Obecna sytuacja nie jest zadowalająca pod wieloma względami. Przykładowo, w Polsce pracuje bardzo niewiele profesjonalnych tłumaczy języka migowego, ponieważ nie

istnieje system szkolenia i certyfikacji PJM. Żaden uniwersytet nie oferuje studiów w zakresie tłumaczenia PJM, ponieważ nasze zrozumienie zawłości gramatyki i leksyki tego języka jest nadal zbyt fragmentaryczne; dla porównania należy zauważyć, że w Stanach Zjednoczonych ASL jest czwartym najczęściej wybieranym językiem obcym w ramach studiów uniwersyteckich (po fonicznym języku hiszpańskim, francuskim i niemieckim), a setki uczeni oferują lektory ASL. Baza danych *Ethnologue* szacuje, że liczba osób posługujących się PJM wynosi od 38 000 do 50 000, co oznacza, że jest to jeden z największych języków mniejszościowych w Polsce. Jednak większość polskich surdopedagogów nie korzysta z PJM w swojej pracy z dziećmi niesłyszącymi, chociaż zmniejsza to szanse, że ich uczniowie rozwiną płynność komunikacyjną. Do niedawna najłatwiej dostępne szkolenia dla nauczycieli koncentrowały się wyłącznie na tak zwanych metodach oralnych (czytaniu z ust i ćwiczeniach artykulacyjnych), prawie całkowicie pomijając rolę migania. Dopiero niedawno rosnące zainteresowanie nauką PJM doprowadziło do większej podaży takich kursów (są to jednak zazwyczaj kursy prowadzone przez osoby nieprzeszkolone – poza systemem akademickim). Nauczanie PJM jest także utrudnione przez brak odpowiednich materiałów dydaktycznych. Wielu surdopedagogów czuje się tym zniechęconych tym i nie wykorzystuje w pełni możliwości dydaktycznych umożliwianych przez PJM. Do podobnych wniosków doszli autorzy Społecznego Raportu Alternatywnego z realizacji Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami w Polsce (Zadrożny, 2015, s. 43), którzy w punkcie dotyczącym edukacji zauważają: „Wśród kluczowych barier w pełnym wdrożeniu zasad Konwencji należy wskazać na: [...] brak odpowiednich kompetencji wśród części nauczycieli oraz wsparcia metodycznego [i] brak szeroko rozumianej infrastruktury (budynki, specjalistyczny sprzęt, pomoce dydaktyczne).” Należy podkreślić, że sytuacja w Polsce jest bardzo podobna do sytuacji w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Nastawienie ogółu społeczeństwa do języków migowych zmienia się w wielu krajach naszego regionu, przyspieszając poważne zmiany w statusie tych języków. Przykładowo, na Węgrzech konstytucja, która weszła w życie w 2012 r., zawiera np. następujący artykuł: „Węgry chronią węgierski język migowy jako część kultury węgierskiej.” Jednak zmiany w systemach prawnych nie wydają się mieć żadnego bezpośredniego wpływu na sytuację społeczno-ekonomiczną Głuchych. Jest to najprawdopodobniej związane z faktem, że uniwersytety w naszej części Europy generalnie nie prowadzą zaawansowanych badań nad komunikacją w języku migowym, co skutkuje brakiem naukowych podstaw do nauczania i tłumaczenia języka migowego, szkolenia surdopedagogów, udzielania informacji lekarzom, którzy mają niewielkie lub żadne doświadczenie w pracy z niesłyszącymi pacjentami, wspierania słyszących rodziców głuchych dzieci w nabywaniu (przynajmniej podstawowych) kompetencji w zakresie języka migowego itp.

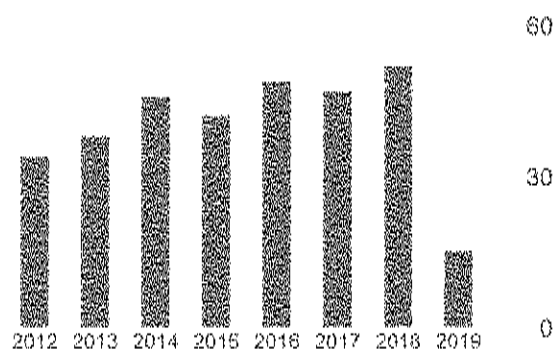
5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Mój dotychczasowy dorobek naukowy obejmuje publikacje, które do 25 kwietnia 2019 r. łącznie osiągnęły wskaźnik 515 cytowań w wyszukiwarce Google Scholar (ze wskaźnikiem Hirscha na poziomie 13, co oznacza, że co najmniej 13 publikacji, których jestem autorem lub współautorem, zostało zacytowanych co najmniej 13 razy), por.:

Cited by

VIEW ALL

	All	Since 2014
Citations	515	256
h-index	13	8
i10-index	19	6

W niniejszym streszczeniu nie mogę omówić wszystkich tematów, którymi zajmowałem się w swoich publikacjach. Chciałbym jednak podkreślić znaczenie *Korpusowego Słownikowego Polskiego Języka Migowego*, który współredagowałem w 2016 r. Jest to pierwszy słownik PJM przygotowany zgodnie z nowoczesnymi standardami leksykograficznymi, dostępny bezpłatnie pod następującym adresem: www.slownikpjm.uw.edu.pl. Nagrania obejmujące wiele godzin wypowiedzi migowych osób pochodzących z różnych części Polski uczyniły z Korpusu PJM naturalne narzędzie umożliwiające ustalenie, które znaki PJM są rzeczywiście używane przez polskich Głuchych i jak są one używane. Dzięki temu *Korpusowy Słownik Polskiego Języka Migowego* dokumentuje i opisuje autentyczny uzus PJM. Zasób ten może być używany przez osoby uczące się PJM jako języka drugiego (jako rodzaj słownika języka obcego), a także przez członków społeczności Głuchych. Wszystkie zdaniowe przykłady użyte w *Korpusowym Słowniku Polskiego Języka Migowego* pochodzą z autentycznych wypowiedzi migowych zamieszczonych w Korpusie PJM. Hasła dotyczące niektórych znaków mogą zawierać hiperłącza do innych haseł, z dwoma możliwymi motywacjami. Po pierwsze, powiązane hasła mogą zwracać uwagę na znaki, które wydają się podobne, często różniące się tylko jednym parametrem artykulacyjnym, a zatem takie, które mogą być potencjalnie mylące dla osób uczących się PJM. Po drugie, linki mogą wskazywać synonimiczne znaki lub znaki o częściowo zbliżonym znaczeniu. Interfejs słownika oferuje możliwość wyszukiwania znaku zgodnie z jego formą i określonymi właściwościami semantycznymi (wyszukiwanie zaawansowane). Formę znaku określają trzy parametry:

- kształt dłoni,
- lokalizacja,
- dodatkowe cechy.

Zaawansowane wyszukiwanie opiera się na właściwościach semantycznych znaków. Obejmują one:

- kategorię tematyczną,
- typ użycia,
- ekwiwalent.

The HamNoSys transcription is designed to be universal, i.e. it can be used to transcribe signs of any sign language. It takes into account all possible handshapes, localizations and types of movement. Different articulation parameters are represented as symbols and numbers. In the *Corpus-based Dictionary of Polish Sign Language*, HamNoSys is used to transcribe the basic form of each lexeme, i.e. the citation form.

Każdemu wpisowi w *Korpusowym Słowniku Polskiego Języka Migowego* towarzyszy transkrypcja sporządzona w Hamburgskim Systemie Notacji Znaków Migowych (HamNoSys). HamNoSys może być postrzegany jako migowy odpowiednik Międzynarodowego Alfabetu Fonetycznego (IPA – International Phonetic Alphabet), używanego do transkrypcji języków fonicznych. Transkrypcja HamNoSys jest z założenia uniwersalna, tzn. może być używana do transkrypcji znaków dowolnego języka migowego. Uwzględnia wszystkie możliwe kształty dłoni, lokalizacje i rodzaje ruchu. Różne parametry artykulacji są przedstawione jako symbole i liczby. W *Korpusowym Słowniku Polskiego Języka Migowego* HamNoSys jest używany do transkrypcji podstawowej formy każdego leksemu, tj. formy hasłowej.

Warto również zauważyć, że projekt Korpusu PJM posłużył jako punkt wyjścia do nawiązania interdyscyplinarnej współpracy z Pracownią Obrazowania Mózgu Instytutu Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego PAN. W latach 2013-2015 kierowałem projektem zatytułowanym „Migający mózg. Konstrukcje klasyfikacyjne polskiego języka migowego z perspektywy neurobiologicznej”, finansowanym przez Fundację na rzecz Nauki Polskiej. Jego głównym celem było przeniesienie dyskusji lingwistycznej na temat właściwości predykatów klasyfikacyjnych PJM na grunt neurobiologii. W tym celu przeprowadzono badanie neuroobrazowe z wykorzystaniem funkcjonalnego rezonansu magnetycznego (fMRI). Badanie wykazało, w jaki sposób specyficzne struktury syntaktyczne PJM są przetwarzane przez mózgi niesłyszących użytkowników tego języka. Nasze wnioski spotkały się ze znacznym zainteresowaniem międzynarodowej społeczności naukowej. Ta pierwsza współpraca zaowocowała kolejnym projektem (poświęconym percepcji rytmu przez Głuchych, kierowanym przez Marcina Szveda z Uniwersytetu Jagiellońskiego), którego wyniki opublikowano w 2017 r. w *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* (czyli drugim najczęściej cytowanym czasopiśmie naukowym na świecie).

Wyniki badań przeprowadzonych przez zespół, którym kieruję, znalazły także praktyczne zastosowanie, które jest ważne z punktu widzenia potrzeb społecznych Głuchych. Od czterech lat mój zespół opracowuje multimedialne adaptacje podręczników dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (w tym dzieci niesłyszących i niedosłyszących) na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej. Adaptacje mają postać programów komputerowych umożliwiających dostęp do tysięcy plików wideo z tłumaczeniami wszystkich tekstów zawartych w oryginalnym podręczniku na PJM. Takie próby zapewnienia Głuchym równych szans komunikacyjnych, prawa do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym i odpowiednich możliwości edukacyjnych nie byłyby możliwe bez solidnych podstaw językoznawczych w postaci Korpusu PJM *Korpusowego Słownika Polskiego Języka Migowego*. Dlatego badanie gramatyki i leksyki PJM jest nierozdzielnie związane z kwestią pełnych praw językowych mniejszości niesłyszących. Kwestia ta ma szczególne znaczenie w państwach takich jak Polska, gdzie pełnoprawny charakter komunikacji migowej był kwestionowany przez dziesięciolecia.

Mam bardzo duże doświadczenie w zarządzaniu zespołami badawczymi, ponieważ koordynowałem kilka projektów finansowanych zarówno ze źródeł krajowych, jak i międzynarodowych, np. przez Narodowe Centrum Nauki, Fundację na rzecz Nauki Polskiej, COST, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego itp. Moje doświadczenie w koordynowaniu dużych projektów pomogło mi stworzyć szeroką sieć współpracy naukowej i kontaktów w międzynarodowej społeczności badawczej – wśród lingwistów z całej Europy i innych światowych ośrodków, jak np. Macquarie University (Australia) Radboud Universiteit Nijmegen (Holandia), University College London (Wielka Brytania), Uniwersytet Yale (USA), Uniwersytet Karola w Pradze (Czechy) itd. Ponadto pełnię funkcję eksperta w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (gdzie od 2012 r. jestem członkiem Polskiej Rady Języka Migowego).

Ponadto w ostatnich dziesięciu latach opublikowałem również trzy książki na tematy niezwiązane z językiem migowym: *Język angielski – Vademecum. Gramatyka i słownictwo* (we współautorstwie z Wojciechem Jajdełskim, Dariuszem Jemielniakiem i Gabrielą Oberdą – obszerny przegląd gramatyczno-leksykalny angielszczyzny), *Fraza przedimkowa w polszczyźnie* (rozszerzona i zmodyfikowana wersja mojej rozprawy doktorskiej) oraz *Spoken World: Polish* (wprowadzenie do gramatyki i leksyki polskiej dla cudzoziemców opublikowane przez Random House, czyli jedno z największych wydawnictw amerykańskich).

[Pełne adresy bibliograficzne prac, do których odsyłam w niniejszym autoreferacie, są zawarte w moich artykułach omówionych powyżej.]

